

中央民族大学“211工程”三期建设项目

突厥与哈萨克语文学研究

STUDIES IN TURKIC PHILOLOGY

——耿世民教授诞辰80周年·哈萨克语言文学系建系5周年
“2009突厥与哈萨克语文学学术研讨会”论文集

张定京 穆合塔尔·阿布勒哈克

Edited by Zhang Dingjing and Muxtar Abilkak

主 编

中央民族大学出版社
China Minzu University Press

中央民族大学“211工程”三期建设项目

突厥与哈萨克语文学研究

STUDIES IN TURKIC PHILOLOGY

——耿世民教授诞辰80周年·哈萨克语言文学系建系5周年
“2009突厥与哈萨克语文学学术研讨会”论文集

张定京 穆合塔尔·阿布勒哈克
Edited by Zhang Dingjing and Muxtar Abilkak

主编

中央民族大学出版社
China Minzu University Press

编辑委员会 (按姓氏笔画排序)

包拉什·舍科耶夫

张定京

努尔巴汗·卡列力汗

娜斯拉·阿依托拉

穆合塔尔·阿布勒哈克

国际知名古代突厥语文学家、中国哈萨克语言文学专业的创始人耿世民教授

Педагогикалық процесте жоғары сынып оқушыларының өзін-өзі тәрбиелеу мәселесі

Әнипа Мұхтарова

(Алматы Қайнар университеті)

Оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеу идеясы-жұртшылықты көптен бері толған келе жатқан өзекті мәселенің бірі. Өзін-өзі тәрбиелеу проблемасы— белгілі дәуірге негізделген күрделі процесс. Адамның жақсы болмағы саналы тәрбиеленуіне тәуелді. Әйтсе де орыстың психолог ғалымы Л.С.Выготскийдің «Адам, өзінен өзі тәрбиелейді. Ғылыми тұрғыдан алғанда, өзгені біреудің тәрбиелеуі мүмкін емес» деген пікірі көпке ой салады. Ойлап отырсақ, педагог өзін-өзі тәрбиелеуіне өте жақсы да, өте жаман да қыла алмайды. Ол тек баланы өзін-өзі тәрбиелеуге шығатындай етіп тәрбиелеуі мүмкін. Тәрбиелеу барысында ешкім баланың өзінен қажеттілігімен онша санаса қоймайды. Осы тұрғыдан алғанда, өзін-өзі тәрбиелеу идеясының әлеуметтік-қоғамдық, тәрбиелілік және психологиялық маңызын аңғару қажет. Оған алғанда құндылығы жоғары.

Соңғы жылдарда орыс педагогикасында өзін-өзі тәрбиелеу мәселесімен айналысатын ғалымдар А.А.Бодалев, О.С.Газман, Л.И.Новикова, В.В.Карановский, т.б. қызығатын. Ғалымдар аталмыш мәселенің тәрбие саласында, адам құндылығын бағалау іс-әрекетінде аса өзекті екенін сөз етіп, алдағы уақытта өзін-өзі тәрбиелеу идеясын оқу-тәрбие үрдісінде жүзеге асырудың қажеттілігі туралы пікірлер айтады.

Жоғары сынып оқушысының жеке тұлға ретінде дамып-қалыптасуы үшін өзін-өзі тәрбиеленуінің қажеттіліктері мен шығармашылық мүмкіндіктерінің бар арнасын іске қосу керек. Осы сәтте жеткіншектің өзіне-өзі көңіл бөліп, өзін-өзі тәрбиелеу қажеттігі туады. Оқушы келе жатқан оқушы мектептің ішкі талабы мен өз-өзіне қоятын талапты білгендігіне білуі керек. Бұл — күрделі процесс. Өзін-өзі тәрбиелеуді іске асырудың мақсатын, оны саналы түрде жүзеге асырудың тиімді жолын тандау қажет. Осы ретте оқу тәрбие үрдісінде жоғары сынып оқушысының өзін-өзі тәрбиелеуі бойынша ғылым мен нақты тәжірибеге негізделген өзіндік тәрбиелену жүйесінің қалыптасуы қажеттігі туындайды. Әрине, әр бала — өзіндік бір тұлға. Олар өз бетімен іс-әрекет жасауға құмар. Әрқайсысы әр түрлі байланысты қалайды. Интеллектуалды, эмоционалды-экспрессивті мінез құлқы жағынан ерекшеленетін оқушылар тәрбие үрдісінде де өзіне ұнайтын іс-әрекетті тандайды. Олардың

Педагогикалық процесте жоғары сынып оқушыларының өзін-өзі тәрбиелеу мәселесі

Әнипа Мұхтарова

(Алматы Қайнар университеті)

Оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеу идеясы-жұртшылықты көптен бері толғандырып келе жатқан өзекті мәселенің бірі. Өзін-өзі тәрбиелеу проблемасы—белгілі бір жүйеге негізделген күрделі процесс. Адамның жақсы болмағы саналы тәрбиеден басталады. Әйтсе де орыстың психолог ғалымы Л.С.Выготскийдің «Адам, шын мәнінде, өзін өзі тәрбиелейді. Ғылыми тұрғыдан алғанда, өзгені біреудің тәрбиелеуі мүмкін емес» деген пікірі көпке ой салады. Ойлап отырсақ, педагог өз еркімен оқушыны өте жақсы да, өте жаман да қыла алмайды. Ол тек баланы өз ойынан шығатындай етіп тәрбиелеуі мүмкін. Тәрбиелеу барысында ешкім баланың ойымен, қажеттілігімен онша санаса қоймайды. Осы тұрғыдан алғанда, өзін-өзі тәрбиелеу идеясының әлеуметтік-қоғамдық, тәрбиелілік және психологиялық жағынан алғанда құндылығы жоғары.

Соңғы жылдарда орыс педагогикасында өзін-өзі тәрбиелеу мәселесімен педагог ғалымдар А.А.Бодалев, О.С.Газман, Л.И.Новикова, В.В.Карановский, т.б. айналысып жүр. Ғалымдар аталмыш мәселенің тәрбие саласында, адам құндылығын бағалау іс-әрекетінде аса өзекті екенін сөз етіп, алдағы уақытта өзін-өзі тәрбиелеу идеясын оқу-тәрбие үрдісінде жүзеге асырудың қажеттілігі туралы көңілге қонымды пікірлер айтуда.

Жоғары сынып оқушысының жеке тұлға ретінде дамып-қалыптасуы үшін өз қажеттіліктері мен шығармашылық мүмкіндіктерінің бар арнасын іске қосу керек. Осы сәтте жеткіншектің өзіне-өзі көңіл бөліп, өзін-өзі тәрбиелеу қажеттігі туады. Өсіп келе жатқан оқушы мектептің ішкі талабы мен өз-өзіне қоятын талапты сәйкестендіре білуі керек. Бұл—күрделі процесс. Өзін-өзі тәрбиелеуді іске асырудың мақсатын, оны саналы түрде жүзеге асырудың тиімді жолын тандау балаға оңай соқпайды. Осы ретте оқу тәрбие үрдісінде жоғары сынып оқушысының өзін-өзі тәрбиелеуі бойынша ғылым мен нақты тәжірибеге негізделген өзіндік бір жүйесінің қалыптасуы қажеттігі туындайды. Әрине, әр бала—өзіндік бір тұлға. Олар өз бетімен іс-әрекет жасауға құмар. Әрқайсысы әр түрлі байланысты қалайды. Интеллектуалдық, эмоционалды-экспрессивті мінез құлқы жағынан ерекшеленетін оқушылар тәрбие үрдісінде де өзіне ұнайтын іс-әрекетті тандайды. Олардың

Педагогикалық процесте жоғары сынып оқушыларының өзін-өзі тәрбиелеу мәселесі

Әнипа Мұхтарова

(Алматы Қайнар университеті)

Оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеу идеясы-жұртшылықты көптен бері толғандырып келе жатқан өзекті мәселенің бірі. Өзін-өзі тәрбиелеу проблемасы—белгілі бір жүйеге негізделген күрделі процесс. Адамның жақсы болмағы саналы тәрбиеден басталады. Әйтсе де орыстың психолог ғалымы Л.С.Выготскийдің «Адам, шын мәнінде, өзін өзі тәрбиелейді.Ғылыми тұрғыдан алғанда, өзгені біреудің тәрбиелеуі мүмкін емес» деген пікірі көпке ой салады.Ойлап отырсақ, педагог өз еркімен оқушыны өте жақсы да, өте жаман да қыла алмайды. Ол тек баланы өз ойынан шығатындай етіп тәрбиелеуі мүмкін.Тәрбиелеу барысында ешкім баланың ойымен, қажеттілігімен онша санаса қоймайды. Осы тұрғыдан алғанда, өзін-өзі тәрбиелеу идеясының элеуметтік-қоғамдық, тәрбиелілік және психологиялық жағынан алғанда құндылығы жоғары.

Соңғы жылдарда орыс педагогикасында өзін-өзі тәрбиелеу мәселесімен педагог ғалымдар А.А.Бодалев, О.С.Газман, Л.И.Новикова, В.В.Карановский, т.б. айналысып жүр. Ғалымдар аталмыш мәселенің тәрбие саласында, адам құндылығын бағалау іс-әрекетінде аса өзекті екенін сөз етіп, алдағы уақытта өзін-өзі тәрбиелеу идеясын оқу-тәрбие үрдісінде жүзеге асырудың қажеттілігі туралы көңілге қонымды пікірлер айтуда.

Жоғары сынып оқушысының жеке тұлға ретінде дамып-қалыптасуы үшін өз қажеттіліктері мен шығармашылық мүмкіндіктерінің бар арнасын іске қосу керек. Осы сәтте жеткіншектің өзіне-өзі көңіл бөліп, өзін-өзі тәрбиелеу қажеттігі туады. Өсіп келе жатқан оқушы мектептің ішкі талабы мен өз-өзіне қоятын талапты сәйкестендіре білуі керек. Бұл—күрделі процесс. Өзін-өзі тәрбиелеуді іске асырудың мақсатын, оны саналы түрде жүзеге асырудың тиімді жолын таңдау балаға оңай соқпайды. Осы ретте оқу тәрбие үрдісінде жоғары сынып оқушысының өзін-өзі тәрбиелеуі бойынша ғылым мен нақты тәжірибеге негізделген өзіндік бір жүйесінің қалыптасу қажеттігі туындайды. Әрине, әр бала—өзіндік бір тұлға. Олар өз бетімен іс-әрекет жасауға құмар. Әрқайсысы әр түрлі байланысты қалайды. Интеллектуалдық, эмоционалды-экспрессивті мінез құлқы жағынан ерекшеленетін оқушылар тәрбие үрдісінде де өзіне ұнайтын іс-әрекетті таңдайды. Олардың

кабылдау, сезіну, естелу, есте сақтау, ойлану, сөйлеу, қызығушылық, сенім, тәрбие үрдісінде қалыптасқан бірзділікке негізделген жүйесін жасау да өскіні мәселе болып табылады. Ғалым Т.Манның «Әуелі өзінді тану, өмірде өшкір алғашқы қалыптатпай қалып қоймайды» деген пікірінде жан бар. Әр бала өзгеше бір жұмбақ әлем. Олардың ішкі жан дүниесінде не болып жатқанын өшкір де сезіп-білмейді. Әр адамның өз «Мені» бар. Өзін «Меніне талпыну» өзіне риза болмаудан туындайды. Әрине, осы арадағы «Менді» бағанын өмірдегі қажеттілігіне талпыну, өз жетістігінің мүмкіндігін таныту деп түсіну керек. «Менге» риза болмаудан өзін-өзі тәрбиелеу туындайды. Өз бойындағы оқылдықты айналысып жүр деп ойлағанымыз жөн. Осы ретте жазушы Л.Н.Толстойдың «Күнделікті» өзін-өзі тәрбиелеудің тиімді үлгісін көрсетіп жатты. «Күнделікті» «Мен өзіме өзім қарамаймын, өзгелер үшін өте көңілсіз жанмын. Бала сияқты шыдамсыз әрі ұяшақпын... мен өзімді өзім тоқтата алмаймын, шешім жасай алмаймын, тұрақсызбын. Жалқауымын, атакқұмармын, тұрақсызбын. Мен ақылдымын, бірақ ақылдымы ешқашанда толық пайдаланған емеспін. Мен тазамын, қайырымдылықты жақсы көремін. Оны сүюді әдетке айналдырдым. Ал одан бас тартсам, өзіме өзім риза болмаймын» деген ойлар жазушының өзіне сыни көзқараспен қаратанын, өз бойындағы жетістік пен кемшілікті аңғарғанын анық байқатады. Әрбір адам өзіне өзі осылай есеп беріп, бағалап сынап отырады. Біз сабақ беру барысында оқушыларды көркем туынды арқылы да өзін-өзі тәрбиелеу жұмысын жүргіземіз. Қазақ әдебиетін оқыту сәтінде ақын-жазушылардың өзін-өзі тәрбиелеуге бағытталған күнделік жазбағары, жолсапар шығармалары, өлеңдері мен көркем туындылары, халық ауыз әдебиетінің озбыр үлгілері жоғары сынып оқушыларының өзін-өзі тәрбиелеугіне түрлі бағытты материалдар. Дана Абайдің «Ойта түстім ойланым, өз мінімді қолға алдым» дегенінде өзін өзі сынауы, асыл мұратқа жету амалының бірі—адамның өз өзіне сыни көзбен қарауы екендігін айтса, «Сап-сап, көңілім, сап, көңілімінде» ақынның Атақты Пифагордың «Күнде ертеңгісін өз өзінен «Мен не істеймін керек» деген, ал кешкісін ұйқы алдында «Мен не істеймін» деп сұра» деген даналық сөзін өзінді тәрбиелеудің нақты тұжырымы тәрізді. «Адам тек өз күшіне сенсе жағдайда ғана дегеніне жете алады» деген Л.Фейербахтың пікірі, У.Леннің «Өзін басқара алмайтын адам басқаларды басқаруға жарамалды», А.С.Макаренконың «Өзіне өзінің талап қоюын—ен қиын нәрсе», т.б. пікірі өзін-өзі тәрбиелеу процесінде ескеруге тиісті нәрсе деп білеміз.

Абай мұрасын оқу тәрбие процесінде еңгізудің тарихын зерттеген ғалым педагог І.Р.Халитова ақын шығармаларын оқу-тәрбие процесінде кірізудің жүйесін жасап қалыптастырды. Ғалым ақынның өзін-өзі сынауы кейбір өлеңдеріне талдау жасай отырып, оқушыларды жамандықтан жирендіріп, жақсылыққа бастаудың тиімді жолдарын көрсетті.

Белгілі ғалым К.К.Құнантаева Абай шығармаларындағы өзін-өзі тәрбиелеу мәселесі бойынша нақты пікірлерін көрсетсе, А.Мәкенова Абайдың қарасөздеріндегі сын пікірлерінің тәрбиелілік мәніне тоқталады.

Ұлы жазушы М.Әуезов өзін-өзі тәрбиелеу мәселесін Абай шығармаларынан іздеп, мектептегі тәрбие жұмысына Абай туындыларын енгізуді ұсынды. Жазушы тәрбие процесі бойынша жасалған бағдарламада «...ендігі сөз ұғатын жастарды жаңа жолмен өзі қиял қылған адамшылыққа қарай жетектеп, баулығысы келеді...өлең сөздерімен бір ақыл айтса, ауызша өсиет, ұзақ мәжілістерімен тағы да баулып, ылғи ғана адамшылық жолын үгіттейді. Әділдік, шыншылдық, ойшылдық, сыншылдық сияқты адамды адам қылатын жан тәрбиесінің барлық негізін қолданды» деп, Абайдың тәрбие мәселесіне қалам сілтегенін дәлелдейді.

Өзін-өзі тәрбиелеу — жеке басқарылатын, әр түрлі процедурадан тұратын, жеке тұлғаның өзіне деген қарым-қатынасынан туындайтын, адамның дамып-өркендеуіне қол жеткізетін шығармашылық мәселе. Жоғары сынып оқушыларының өзін-өзі тәрбиелеу тиімділігінің белгілері ретінде:

- өзін-өзі тәрбиелеуінің екі деңгейде болатыны (төмен, жоғары деңгей);
- адамгершілік сипатының артуы мен өз өзіне баға беру бойынша түрткі жасауы;
- өзін-өзі дамытатын ішкі қозғалғыш күштің: мақсат-міндеттің, қажеттіліктің болуы;
- өзін-өзі тәрбиелеу мен оқытудың өзара бірлікте болуы;
- өзін-өзі тәрбиелеу белсенділігінің оқушы белсенділігін арттыруға әсері болуы;
- оқушының өзін-өзі жетілдіруде өз еркімен, өз бетінше жұмыс жасауын ерекше атап көрсетуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

- [1] Маленкова Л.И. Тәрбиенің теориясы мен әдістемесі. Оқу құралы. М.: Россия педагогикалық қоғамы, 2002. - 480с.
- [2] Андреев В.И. Шығармашылықпен өзін-өзі дамыту педагогикасы. Қазан, 1996.
- [3] Мастеров Б.М. Өзін-өзі дамыту психологиясы. М., 1994.
- [4] Совиньски А.Я. Өзін-өзі тәрбиелеу — жоғары сынып оқушыларын тиімді тәрбиелеудің сабақтастық өлшемі, докторлық диссертацияның авторефераты, М., 2004.
- [5] Болдыров Н. Мектептегі тәрбие жұмысының методикасы. Алматы: Мектеп, 1987. - 230б.

Мазмұны

01	Беташар.....
	Абдурашид Яқли
	Безекліктен табылған «Лиан дәуіріндегі Фү ұстаздың Vajraschedika сұлұры
1	жөніндегі өлеңдік түсіндірмесінің» көне ұйғырша қолжазбасынан бір парша.....
	Алтынай Тымболова
9	Драмалық шығармалардың лингво-поэтикалық интерпретациясы.....
	Әлімсеіт Әбілғазы ұлы
17	Сөз жасалымының теориялық мәселелері туралы.....
	Анар Қасымхан қызы
24	Қазақ тіліндегі кемсіту аталымына аз аял.....
	Қазақ тіліндегі
29	Бағдан Момынова
	Шәкерім өлеңіндегі діни сөздер.....
44	Болаш Шөкеев
	Қышпақ жазба мұрасы «Алқыш бітіктің» тіл құрылысына талдау.....
52	Петер Зиеме
	Профессор Гын Шымин және Түркология.....
59	Берлібай Шалабай
	Қазіргі қазақ тіл ғылымындағы жана бағыттар.....
64	Діпана Ісрапи
	Шинжян Ұйғыр автономиялы райондық мұраханалағы «Майтрисіміттің»
	саяхатты жағдайы.....
68	Дин Шычин, Ло Лан
	Ана тілінен алыстап бара жатқан «арал».....
77	Дүйсенәлі Әбілғашым ұлы
	Қазақ руны Жошының Тарбағатай амабына жазған өтініш хатынан бір
	нұсқа.....
89	Г.Жорит
	Монғұл тіліндегі «сайын» және Түркі тілдеріндегі «sag».....
91	Гын Шымин
	Тағы да Моңи мұнастраярындағы көне Ұйғыр жазбалары туралы.....
99	Гүлдархан Смағұлова
	Қазіргі қазақ жастарының мәдени-тілдік ерекшеліктері.....
105	Г.О. Сыздықова
	Тіл біліміндегі валенттілік теориясының кейбір мәселелері.....
111	Қайрат Ғабитхан ұлы
	Ахмет Байтұрсынұовтың Қазақ әліппесі және Жұнгодағы Түркі ұлттарының
	жазу дәстүрі.....
	Ғарифола Әнес

Адам – мәтін	Ху Жынхуа
Жүнголықтарда	Жаркынбике Сүлей
Қазақ тіліндегі	Саткенова Жайна
Қазақ балалар	Літіп Тохты
Ұйғыр тілінде	Разия Нұри
Көне Ұйғырша	Сажида Айтқазы ки
Түр-түстердің	тілдік бейнесі
Таней Қайсхан	Мағыналас сөз
Тыныштық Ермеко	Түркі және Қа
Уан Юаншин	Түздік мен Т
Ұрімжібай Жетібай	Айтыс өнерінің
У Жинфын, Гау сұй	Қазақша-Ханз
Ясин Құмар ұлы	«Қас,қаш» түб
Жан Динжин	Қазақ тілі грам
Жан Тешан	Тағы да Көне
Жөн Жинұын	Қазақ тіліндегі
Жон Шун	мәселесі.....

	Адам – мәтін құрылымындағы міндетті компонент.....	115
	Ху Жынхуа	
	Жұңғолықтардың Мұстафа Камал туралы зерттеулері.....	120
	Жарқынбике Сүлейменова	
01	Қазақ тіліндегі грамматикалық категориялар мәселесі.....	124
	Саткенова Жайна	
	Қазақ балалар әдебиетінің тілі, олардың антропозектік бағыттағы орны.....	132
	Літіл Тохты	
	Ұйғыр тіліндегі функционалық септік «к» -нің синтаксистік қасиеті.....	136
	Рәзия Нұри	
1	Көне Ұйғырша «Садапрарұдика хикаясының» жазылған дәуірі.....	148
	Сажидә Айтқазы қызы	
9	Түр-түстердің қазақ, ағылшын, қытай мәдениетіндегі символикасы мен тілдік бейнесі.....	155
	Тәпей Қайсхан	
17	Мағыналас сөздердің маңызына аялдағанда.....	164
	Тыныштық Ермекова	
24	Түркі және Қазақ тіліндегі құрмалас сөйлемдерді таптастыру мәселесі.....	170
	Уаң Юаншин	
29	Тузулар мен Тибеттер аралас қоныстанған жерлердің тілі.....	176
	Үрімжібай Жетібай	
44	Айтыс өнерінің ұлттық терминологиясы.....	187
	У Жинфың, Гау сүйжын	
52	Қазақша-Ханзуша морфемаларды салыстырғанда.....	203
	Ясин Құмар ұлы	
59	«Қас,қаш» түбірі және өзен-су аттары.....	209
	Жаң Динжин	
64	Қазақ тілі грамматика құрылымының ерекшелігі.....	220
	Жаң Тиешан	
68	Тағы да Көне Түркітердің руник жазуымен жазылған «Тесин ескерткіші» жөнінде.....	246
	Жың Хуан	
77	Қазақ тіліндегі /i/ дауысты дыбыс фонемасы туралы зертханалық талдау.....	257
	Жон Жинуын	
89	Сары Ұйғыр этнониміндегі «сарығ» сөзіне түсінік.....	265
91	Әдебиет, Мәдениет, Педагогика туралы	
	Әділ Жұматұрды	
99	Эпос ұғымы және Түркі тілдес ұлттардың бұл туралы анықтамасы.....	273
	Әкпар Мәжит ұлы	
105	Айтыс мәдениетінің ерекшелігі жөнінде.....	283
	Әнипа Мұхтарова	
111	Педагогикалық процесте жоғары сынып оқушыларының өзін-өзі тәрбиелеу мәселесі.....	289
	Би Шүн	